

Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne tovarne do prve svetovne vojne

K podlagi današnjega načina življenja slovenskega etnosa kaže mimo vseh zvrsti kmečkega življa in spremnih plasti šteti kajpak tudi delavce v obrti in industriji. Medtem ko so nam nekateri etnološki pojavi v obrtništvu vendarle razmeroma blizu, je to vsaj do pred kratkim manj veljalo za industrijsko delavstvo. Tako smo na tem področju glede ugotavljanja razvoja etnološke podobe pravzaprav še v večji stiski kot pri preučevanju kmečke kulture. O tej namreč vendarle marsikaj vemo, čeprav vse premalo iz razvojnega zornega kota. Za razkrivanje etnološke podobe industrijskega delavstva pa je bilo doslej storjeno bistveno manj. Toda, če je kaj komaj še moči nadoknaditi, potem velja to prav gotovo za razkrivanje etnološke podobe našega starejšega industrijskega delavstva. Da je to tako, nam lahko med drugim priča primer ljubljanske tobačne tovarne, kjer je bilo v nekaterih letih pred prvo svetovno vojno skoraj 2500 zaposlenih, medtem ko je vsa tedanja Ljubljana štela le okrog 35.000 ljudi. Ta tovarna pa je bila ob izbruhu prve svetovne vojne stara že 43 let in je bilo kmalu po začetku obratovanja v njej zaposlenih že blizu 1.000 oseb.¹ Kje in kako kaže torej iskati podatke za način življenja delavk in delavcev sedemdesetih, osemdesetih, devetdesetih let, če so bila njih bivališča raztresena mimo Ljubljane še v sedemdesetih okoliških zaselkih in vaseh?

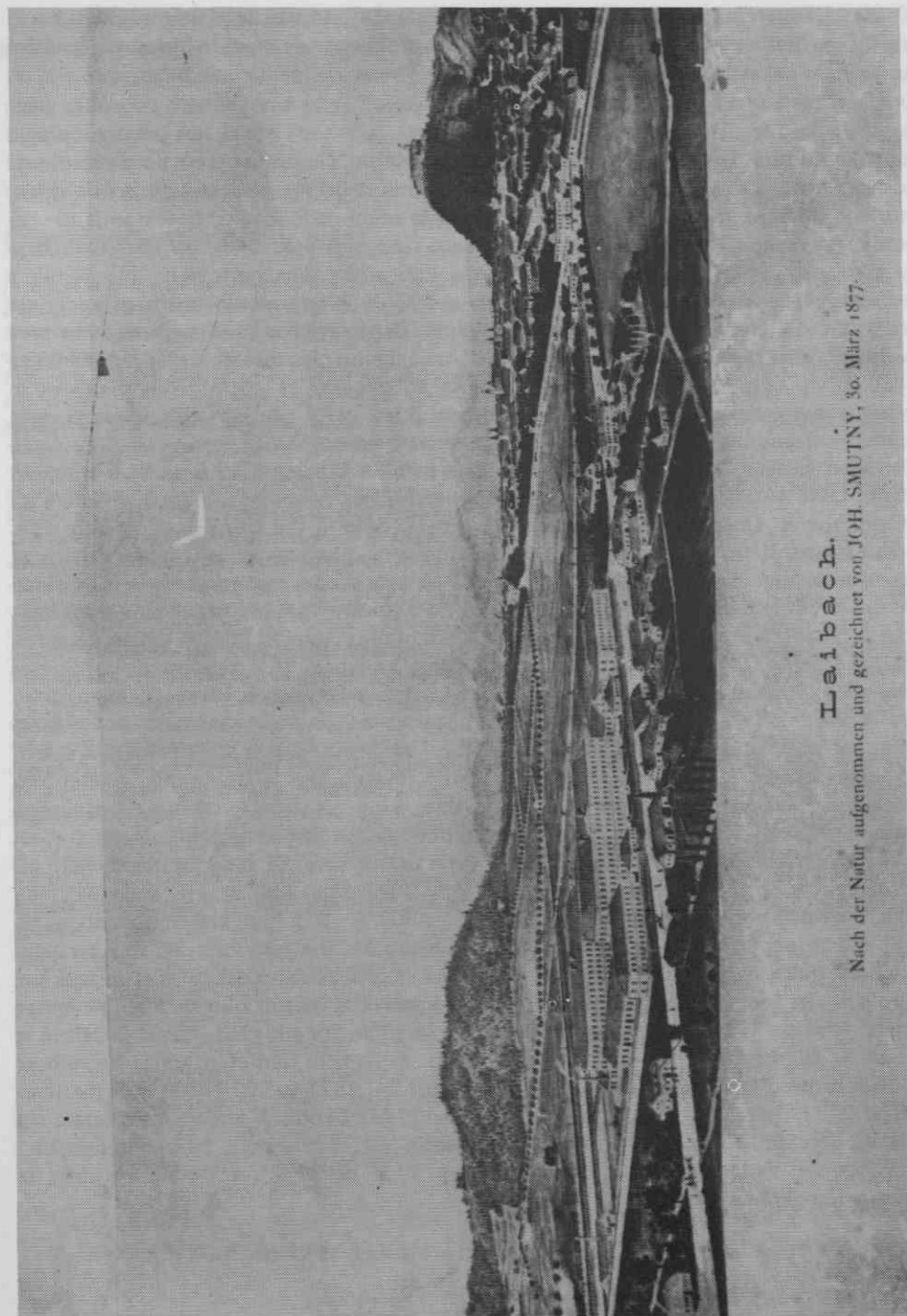
Danes so še žive nekatere, čeprav zelo redke, delavke iz zadnjih let pred prvo svetovno vojno. Le-te nam lahko posredujejo genezo svoje družine, nekoliko tudi družine katere od dobrih znank. Orišejo nam stanovanjske razmere, odnose v družini, iz katere so izšle, predvsem pa delo in medsebojne odnose v tovarni. Medtem ko so ustni podatki za domače razmere preskopi, da bi bilo mogoče na njih osnovi napraviti kakršen koli sklep za vso množico delavk, so pričevanja za razmere v tovarni oprijemljivejša. Seveda pa kaže tudi te podatke brez naslonitve na drugačne vire in brez starejših poročil jemati pogojno. Ob nakazanem stanju so zelo dragoceni pisani viri, kolikor so le-ti na voljo. Za naš primer niso znani tovrstni podatki, ki bi imeli izrazito etnološko naravo. Pa vendar nam lahko tovarniške matične knjige in popisnice prebivalstva dajejo nekaj vpogleda, in to dokaj natančnega, v vprašanja, ki nas etnologe vsekakor zanimajo. Gre za kraje in mestne četrti, od koder so delavke še zlasti prihajale na delo v tovarno, gre za stanovanja, v katerih so delavke živele, kakor tudi za socialno okolje, ki ga je tvorila takšna ali drugačna stanovanjska skupnost, katerih članice so „fabričanke“ ali „cigararice“ bile.

Iz katerih okoliških krajev so prihajale delavke na delo, je mogoče ugotavljati po ohranjenih tovarniških matičnih knjigah². V njih je vpisan kraj bivanja delavcev, toda le-ta, brez nadrobnejše oznake ulice in hišne številke. Gre tudi le za kraj bivanja ob vpisu, brez vnašanja morebitnih poznejših sprememb bivališča. Vse tudi kaže, da so vpisi malo natančni, zakaj namesto katere od okoliških vasi je bila očitno kdaj pa kdaj vpisana kar Ljubljana. Pa vendar: temeljno podobo o izviru delavk iz mestne okolice matične knjige dajejo. Niso pa iz omenjenega razloga zanesljivi številčni podatki glede razmerja delavk iz mesta in iz okolice, ki si jih lahko pridobimo na temelju matičnih knjig. Na njihovi podlagi namreč lahko izračunamo, da je bilo med leti 1871 in 1914 ob vpisu v matično knjigo 2721 delavk in delavcev iz Ljubljane in 1277 iz okoliških krajev, med katere sta prišteta npr. tudi tobačni tovarni bližnja Glince in Vič. To razmerje pa bi bilo nekoliko drugačno od domneve, da je „morda okrog 40 % delavk ... prihajalo na delo iz neposredne okolice mesta“.³

1 Kronika Tobakne tovarne v Ljubljani. Zbral in uredil Ambrož Viktor, 1950. Kroniko hranijo v tovarni.

2 Arbeiter Grundbuch, Bd. 1 – 5.

3 Vlado Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne. Starejša ljubljanska industrija. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 1973, 41.

Leibach.
Nach der Natur aufgenommen und gezeichnet von JOH. SMUTNY, 30. März 1877.

V celotnem obdobju od začetka tovarne pa do leta 1914 je bilo mimo Ljubljane največ delavk, zabeleženih v tovarniških matičnih knjigah, z Viča (225) in iz Glinca (197). Njima je po številčnosti delavk sledila Spodnja Šiška (95) in njej Šentvid (92). Sledili so: Zgornja Šiška (78), Ježica (66), Brezovica (54), Kozarje (46), Moste (42), Štepanja vas (41), Spodnje, Srednje in Zgornje Gameljne (41), Črnuče (39), Dobrova (37), Šmartno pod Šmarno goro (36), Dravljje (32), Tacen (32), Dobrunje (31), Rudnik (25), Podutik in Utik (25), Dev. Marija v Polju (sedaj Polje, (24), Vodmat (19), Vižmarje (19), Brdo (18), Pirniče (17), Stožice (16), Savlje (14), Nadgorica (13), Stanežiče (13), Tomačevo (10), Koseze (10). Manj ko deset delavk je bilo vpisanih še iz petdesetih drugih okoliških krajev.

Matične knjige v tobačni tovarni zaposlenega delavstva nam dajejo tudi podatke o času in kraju rojstva posamezne delavke ali delavca, o stanu in priimku po poroki, datumu sprejema na delo, podatke o vrsti dela, ki ga je kdo opravljal, plači, datumu in razlogih prenehanja dela. Zaradi pomanjkanja natančnejše oznake bivališča se nam po matičnih knjigah dobri dve tretjini celotnega delavstva porazgubi po Ljubljani. Spričo našega zanimanja, v kakšnem okolju so delavke živele, se moramo opreti na drug vir. V ta namen naj bodo uporabljene popisnice prebivalstva za Ljubljano iz leta 1900.⁴ Pregled le-teh nam namreč daje vrsto zanimivih podatkov za vprašanja, ki jim sledimo.

Ob upoštevanju vseh primerov, kjer je določeno rečeno, da gre za zaposlitev v tobačni tovarni, je živelo omenjenega leta v Ljubljani 1024 delavk (od tega 16 upokojenk), 134 delavcev in 14 uradnikov tobačne tovarne. Če v nadaljnjem upoštevamo v prvi vrsti le delavke, so bile ulice, kjer je živelo nad dvajset „cigararic“, tele: Tržaška c. (93 delavk), Sv. Florjana ul. (63), Poljanska c. (48), Karlovška c. (35), Karolinska zemlja (33), Rožna ul. (28), Sv. Petra c. (28), Ulica na grad (27), Hradeckega vas (26), Hrenova ul. (25), Opekarska c. (25), Dolenjska c. (23), Krakovska ul. (23), Trnovska ul. (22) in Trnovski pristan (21).

Povsem razumljivo je, da je bilo največje število delavk nastanjenih ob Tržaški cesti, kjer je bila, precej časa še zunaj mesta, tudi tobačna tovarna. Podaljšek tega osredotočenja ob Tržaški cesti sta bila že omenjena in tedaj še pod okolico šteta Glinca in Vič. Ulice in ceste, ki so sledile po številu tamkaj naseljenih delavk, so bile mestne vpadnice in ulice z bolj ali manj predmestnim značajem. Vsekakor zanimiva je v tem okviru koncentracija v Florjanski ulici, tj. na današnjem Gornjem trgu, v Rožni in Hrenovi ulici. To mestno območje, ki je bilo nekoč znotraj mestnega obzidja, je imelo pravzaprav predmestni značaj.⁵ Tako je mogoče vse našete ceste in ulice res označiti kot obrobje tedanje Ljubljane. Periferne so bile daleč najbolj tudi ulice, kjer je bila mera osredotočenja manjša. V tedanji Šelenburgovi ulici na primer, v Beethovnovi ulici, na Miklošičevi ter Resljevi cesti itd. ni stanovala nobena od delavk in tudi ne delavec iz tobačne tovarne. Mimo nastanjevanja v hišah ob cesti neposredno ob tovarni so bili za delavke očitno privlačni še zlasti južni deli tedanjsega mestnega območja. Poleg predmestnih značilnosti tukajšnjega dela mesta, njegove relativne bližine tovarni, je tu šlo ponekod tudi še za polkmečke ali polvaške razmere. V tem polmestnem in polvaškem okolju so si delavke še zlasti iskale stanovanje. Tako se je zvečer po končanem delu vila „dolga procesija deklet in žen, ki so prihajale po Križevniški ulici in Cojzovi cesti“, pravi Ivan Podlesnik v svojih spominih.⁶ Seveda se odpira vprašanje, kaj je vodilo delavke, da so si iskale bivališče v prav določenih območjih mesta. Neizpodbitna je tu vloga bližine tovarne. Na tako

4 Alj, fasc. Ambrožev trg – Župnijska ulica.

5 Anton Melik, Posavska Slovenija. Ljubljana 1959, 202, 224.

6 Ivan Podlesnik, Spomini iz Ljubljane. Ljubljana 1932, 11.

Ulica sv. Florijana

Foto ALj

imenovani Gmajni (npr. Opekarska cesta) in v tedaj mestu komaj priključenem Vodmatu so na prehodu stoletij tudi že zrasle skupine delavskih hiš, v katerih je bilo nedvomno moči najti cenejše bivališče. Sploh pa je bilo za predmestne razmere z delavskimi in starimi predmestnimi hišami značilno, da so bili v njih nastanjeni prebivalci z navadno

skromnimi dohodki v stanovanjskem pogledu vse drugače utesnjeni kot meščanske družine v mestnem središču. Popisnice prebivalstva so za omenjeno leto tudi v tem zgovorne. Iz njih je dokaj razvidno ne le, kje so delavke, ki so predmet naše razprave, stanovale, temveč tudi, kako so stanovale.

Seveda nas najprej zanima, kdo so bile delavke tobačne tovarne, ki so leta 1900 prebivale v Ljubljani. V tem pogledu lahko ugotovimo, da je bilo med njimi 216 hčera najemnikov ali najemnic stanovanja, 39 pa jih je bilo iz družin, ki so imele svoje hiše. Med poročenimi delavkami jih je bilo 277 v najetih stanovanjih in le 7 v svojih hišah. Sledilo je še 138 samskih ali ovdovelih najemnic stanovanja, 168 podnajemnic, 3 so bile sostanovalk, kar 86 je bilo le prenočevalk ali posteljašic, 70 je bilo najrazličnejših sorodnic najemnikov, najemnic in lastnikov hiš, 3 so bile gostje, 4 hčere podnajemnikov ali podnajemnic, 12 je bilo žena podnajemnikov in ena hči posteljašice. Tako je torej v daleč največ primerih šlo za prebivalce najetih stanovanj.

Če se povprašamo, kolikšna so bila stanovanja, v katerih so delavke, same, z družinami, s podnajemnicami in drugimi živele, je mogoče povedati naslednje.

Največ ali v 57,3 % primerov je šlo za stanovanja z dvema prostoroma. To sta bili predvsem soba in kuhinja. Šlo pa je poleg sobe tudi le za souporabo kuhinje, tudi le za sobo in vežo, za sobo in kamro in v posameznih primerih tudi še za drugačno sestavo. Soba in kuhinja sta bili torej prevladujoča oblika delavskega stanovanja.

20,7 % stanovanj, v katerih so živele „cigararice“, je imelo tri prostore. To sta bili predvsem dve sobi in kuhinja, v nekoliko manj primerih kuhinja, soba in kamra in v skoraj enakem številu tudi le soba in kuhinja s predsobo. Ti dve zadnji obliki sta primere, ko je šlo za dve sobi poleg kuhinje, številčno skupaj precej presejali.

16,1 % je bilo stanovanj, ki so imela en sam prostor. To je bila soba, soba s štedilnikom, tudi le kamra. Preostalih 5,9 % so bila stanovanja s štirimi ali več prostori. Vseh stanovanj, v katerih je navedeno število 1024 delavk živele, je bilo 782.

Poleg velikosti stanovanj utegne biti zanimiva tudi njihova lega. Tako so bila stanovanja z dvema prostoroma v 224 primerih v pritličju. 90 jih je bilo v prvem nadstropju in 67 na podstrešju. Drugačnih primerov je bilo manj. Tudi stanovanja z le enim prostorom so bila predvsem v pritličju (53 primerov) in nato na podstrešju (34). Lega stanovanj s tremi in več prostori je bila predvsem pritlična (97 primerov). Stanovanja te velikosti so bila še v prvem nadstropju (41), na podstrešju (24) in drugod. Vse kaže, da veje predmestnost s svojim gradbenim ustrojem tudi iz teh podatkov.

Pravo podobo stanovanjskih razmer daje seveda še število prebivalcev na posamezne stanovanjske enote. V tem pogledu je podoba natrpanosti stanovanj, v katerih so živele delavke ljubljanske tobačne tovarne, dovolj zgovorna, če povemo, da je živele v številčno najmočnejši vrsti stanovanj, v stanovanjih z dvema prostoroma, povprečno 4,08 oseb. V stanovanjih s tremi prostori je ta številka 5,24 in celo v primerih z enim samim prostorom je povprečje na stanovanjsko enoto 3,11 ljudi. Za stanovanja s štirimi in več prostori je to število 7,53.

Povprečje kajpak v marsičem zakrije konkretne primere. Tako je v večinskih dvoprostornih stanovanjih, v kuhinji in sobi, živele tudi do 11 oseb. Kolikor sta bila to, recimo, izjemna primera, čeprav je bilo v takih stanovanjih tudi 10 ali 9 ljudi, je bilo z osmimi osebami kar 18 takih stanovanj. S sedmimi stanovalci v kuhinji in sobi je bilo 29 primerov, s šestimi 38 itd. Le v enem prostoru je živele tudi 10 ljudi. V največ primerih (42) sta bila v takih stanovanjih dva stanovalca, nato trije (33 primerov). Sobe, v katerih so bivale same, si je najelo le 15 delavk.

Mimo prostorskega okolja, v katerem so delavke živele, si je ob naslonitvi na popisnice

Trnovska ulica

Foto ALj

prebivalstva mogoče ustvariti tudi podobo o njihovem socialnem okolju. Še prej pa kaže ugotoviti, da je bila od 1024 delavk, ki so bivale leta 1900 v Ljubljani, slaba tretjina (303 delavke) v Ljubljani tudi rojenih. Se pravi, da so bile po rojstnem kraju Ljubljančanke v dokajšnji manjšini. Mimo tega jih je nekaj deset očitno živelo začasno tudi že zunaj Ljubljane. Sicer pa so bile med Ljubljančankami v večini hčere najemnikov ali najemnic stanovanj (124) in lastnikov hiš (29). Sledile so žene najemnikov stanovanj (69; žena lastnika hiše je bila le ena). Ljubljančank najemnic stanovanj je bilo 17, podnajemnic 28, posteljašic 13, sstanovalka ena, 15 sorodnic najemnikov, 2 hčerki in 4 žene podnajemnikov. Kljub razmeroma nizkemu številu poročenih delavk, ki so bile rojene v Ljubljani, bi bilo spričo drugih podatkov težko kakorkoli sklepati o odnosu med mestnim izvirom in morebitnim spreminjanjem socialnega staleža.

Spričo profesionalno dokaj raznoličnega izvira očetov in mož delavk tobačne tovarne seveda ne kaže podati poklicno-socialne podobe njihovih družin v vseh nadrobnostih. Pač pa naj bo v okrajšani obliki povedano, da so bile delavke tobačne tovarne, ki so prebivale v Ljubljani, predvsem iz delavskih, v manjši meri tudi iz kmečkih, bolj polkmečkih, in obrtniških družin. Tako je šlo v 108 primerih za hčere, ki so bile iz družin delavcev ali delavk, dninarjev in dninaric, branjev, postrežnic in podobno. Sledile so hčere zasebnic, vdov, upokojenk (66), obrtniških pomočnikov (26), kmetov in kmetic (24), paznikov, slug itd. (11), železničarjev (11), obrtniških mojstrov (10). Poročene delavke pa so bile tako rekoč v enaki meri žene raznih vrst delavcev (116) in obrtniških pomočnikov (112),

potem žene nižjih uslužbencev, paznikov, slug ipd. (26), obrtniških mostrov (16), železničarjev (15), v posameznejših primerih tudi poslovodij, obratovodij, predvsem iz tobačne tovarne. Sploh kaže ugotoviti, da je bilo kar 57 žena, ki so imele moške zaposlene v tobačni tovarni.

Iz povedanega je razvidno, da so se „cigararice“ v dokajšnji meri poročale s profesionalisti. Zdi se, da to dejstvo nedvomno kaže na določen premik navzgor na socialni lestvici v primerjavi z družinami, iz katerih so bile ljubljanske delavke po svojem izviru.

Poklici očetov in mož so zgovorna priča socialnega okolja, v katerem so delavke, ki so bivale v Ljubljani, živele. Tu je šlo tako rekoč vseskozi za delavske družine, seveda notranje vendarle do določene mere različne. Pa vendar: v preučevanem obdobju so bile meje med posameznimi poklicnimi in socialnimi sloji glede na navedene podatke očitno kar neprehodne. Takšno sklepanje omaja le nekoliko pogled v poklicno usmerjenost otrok staršev, ki so bili zaposleni v tobačni tovarni. Med njimi je namreč bilo tudi pol dvanajsterice srednješolcev, za katere je pa odprto vprašanje, do katerega razreda so prispeli. Osamljen je bil uradnik, medtem ko je bil edini visokošolec sin sekretarja tovarne. Otroci delavcev so bili predvsem vajenci in pomočniki različnih obrti (seveda pa so pri tem upoštevani le sinovi in hčere, ki so še živeli pri starših). Tako tudi ti skoraj niso posegali s svojo poklicno usmeritvijo zunaj delavskega okolja.

Zanimivo je vsekakor tudi socialno okolje, v katerem so si delavke iskale stanovanje. Ob razpoložljivih podatkih se namreč lahko povprašamo, kdo so bili stanodajalci podnajemnic in posteljašic, delavk tobačne tovarne. V tem pogledu moramo uvodoma ugotoviti, da so bile to v veliki meri družine, v katerih je bila že žena ali hči stanodajalca „cigararica“. Nad petdeset je bilo „cigararic“, ki so kot najemnice stanovanja dajale bivališča še svojim sodelavkam iz tovarne. V ostalem je šlo za zasebnice, vdove, gospodinje, tudi dijaške gospodinje, za najrazličnejše delavke, postrežnice in dninarice, za branjevke in perice, za šivilje. Delavke iz tobačne tovarne so imele na stanovanju družine raznih vrst delavcev, dninarjev, tudi moških zaposlencev tobačne tovarne, družine raznih vrst profesionalistov, železničarjev, nižjih uslužbencev, predvsem slug, trojice kmetov, v izjemnih primerih uradnikov, delovodij in poslovodij; tudi trgovec in župnik sta bila izjema. Poklicno-socialno okolje je bilo torej pri najemanju bivališča skoraj dobesedno isto kot v primerih, ko so delavke živele v lastnih družinah. Še dodatno osvetlitev lahko dajejo podnajemniki in podnajemnice, posteljaši in posteljašice ter poklici otrok stanodajalcev v primerih, ko le-ti niso bili delavci tobačne tovarne. Gre preprosto za vprašanje, s kom vse so „cigararice“ še živele v istih stanovanjih, kdo si je še iskal streho tam, kamor so se zatekale delavke, ki so predmet naše razprave.

V zvezi z omenjenim vprašanjem je vsekakor najzanimivejši podatek, da je imelo v istih stanovanjih svoje bivališče dobrih štirideset dijakov. Z izjemo nekaj uradnikov in gledališkega igralca pa je bila poklicno-socialna podoba oseb, ki so si s „cigararicami“ tako ali drugače delile stanovanje, tako rekoč natančno enaka kot v prejšnjih zvezah. Med ženskami so bile to tovarniške in druge delavke (še zlasti delavke iz predilnice), postrežnice, zasebnice—vdove, dninarice, branjevke, šivilje in druge profesionalistke (tudi učenke posameznih obrti). Moški stanovalci pa so bili v prvi vrsti profesionalisti raznih strok, tudi vajenci, in seveda delavci.

Z vidika bivališč delavk tobačne tovarne je torej šlo ob prehodu stoletij za dokaj jasno izvedeno stanovanjsko cepitev ljubljanskega prebivalstva. Delavke in delavci so si iskali stanovanje med delavci. Dijaki, ki so podobno kot mnogi delavci prihajali v mesto s podeželja, so si iz socialnih razlogov iskali bivališče tudi v tej sredini. Njihova navzočnost, kakršna je pač bila, je imela v delavskem kulturnem okolju nedvomno svojo vrednost; bila

je vez s širšimi kulturnimi pojavi. Vprašanje, koliko in kako so delavke, ki o njih razpravljamo, same posegale v širše kulturno okolje, bi bilo predmet posebne razprave. Spričo časovne oddaljenosti je taka raziskava težko izvedljiva. Vendar utegne biti kljub temu koristno, če na temelju sporadično zbranih podatkov⁷ dodamo še nekaj dejstev k podobi njihovega kulturnega okolja.

Kot vse kaže, je obstajalo med delavkami dokaj izrazito ločevanje med tistimi, ki so prihajale v tovarno iz okoliških vasi, in temi, ki so se ob bivanju v Ljubljani štejele med Ljubljancanke. Delavke iz mesta so na kmečka dekleta večkrat gledale zviška, pa čeprav so se tudi same v največ primerih rodile na podeželju. Med delavkami, nastanjenimi v mestu, se je očitno porajala posebna miselnost pripadnosti mestu. Da pa je bilo mesto privlačno za podeželska dekleta, priča podatek, da so že v tridesetih letih prejšnjega stoletja ob neki četrtni raciji prišli v Ljubljani nič manj ko 600 deklet.⁸ Zaradi velikih možnosti zaposlovanja ženske delovne sile v tobačni tovarni v določenem razdobju je menda začelo primanjkovati ženskih poslov po okoliških kmetijah, „ker vsaka dekla sili v tobačno tovarno“, kot je zapisal „slovenski narod“. Temu je dodal: „Kmetu bo izkazana velika dobrota, če se bodo sprejemale v tobačno tovarno pred vsemi le delavke iz mest, ki za kmetško delo itak niso. Ženske z dežele pa naj ostanejo pri kravicah in pujskih.“⁹

Pisanje „Slovenskega naroda“ je imelo politično ost. Delavke so se delile na podeželske in na mestne brez te osti, kolikor ni imela v tovarni prevladujoča krščanskosocialistična in prek nje klerikalna skupina svoje najzvestejše somišljenice prav pri okoličankah. Razlika med skupinama se je kazala bolj v materialni kulturi, posebej v oblačenju. Daljša in krajša krila, jope, plašči in velike volnene rute, različno krojeni predpasniki, razlike v pokrivalih so bile očitne. To posebej pri mlajših „cigararicah“ iz mesta; pri starejših je bilo teh razlik manj.

Na starejše, bolj izkušene, in mlajše so se delavke rade delile tudi v tovarni. Starejše delavke so na mlajše, novinke, večkrat gledale po strani. Sicer pa so bile delavke v tovarni dokaj različne starosti. Leta 1900 na primer jih je bilo relativno največ med 20. in 30. letom (38,3 %), sledile so tiste med tridesetimi in štiridesetimi leti (22,6 %), nato med 16. in 20. letom (16,9 %) in med štiridesetimi in petdesetim letom (12,5 %). Starejših od 50 let je bilo le 6,5 %. 3,2 % pa je bilo omenjenega leta delavke od 14. do 16. leta.¹⁰ Toda v zgodnejšem obdobju tovarne so bile delavke še mlajše. Na delo so bile sprejete v izjemnih primerih z enajstimi, celo z desetimi, v večji meri pa tudi z dvanajstimi in trinajstimi leti.¹¹ Ker so bila to še šoloobvezna dekletca, je bila v tovarni ustanovljena šola s poukom v poznih popoldanskih ali večernih urah.¹²

Pri delu v tovarni so se delavke delile po stopnjah delovnega procesa. Pri izdelovanju cigar so bile na primer pripraviljavke, zavijalke, izdelovalke lutk, vtikovalke slame, pakovalke, prejemalke, cigarete pa so izdelovale omotalke, naticalko, zavijalke, prirezovalke itd.¹³ Mezde so bile akordne (teh je bilo daleč največ), dnevne in tedenske.¹⁴ Spričo nemškega vodstva tovarne so bila delovna mesta in delovišča označena v delavskem žargonu: forhol

7 Ustni podatki se nanašajo predvsem na poročila Minke Primc, r. 1895, Vrhovci X/17, in Alojzije Česen, r. 1893, Tacen.

8 Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, zv. 11/1932, 626.

9 Tobačna tovarna. Slovenski narod 2.4.1904; Vlado Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne, 41 – 42.

10 Ambrož, Kronika.

11 Arbeiter Grundbuch, Bd. 1.

12 Ambrož, Kronika; Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne, 40.

13 Ambrož, Kronika.

14 Valenčič, Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne, 41.

(Vorhalle, veža) in forzol (Vorsaal, prednja dvorana), pa šnajdzol (Schneidesaal, rezalnica tobaka), forihtnga (Vorrichtungssaal, pripravljalnica), ferpaknga (Verpackungssaal, zavijalnica) itd. Delavke so se označevale: pokrce (packen, pakirati), ibernemerce (übernehmen, prevzeti), mašinfirerce (Maschinenfuhrerin, strojevodkinja), kererce (kehren, pometati) in podobno. Različna delovna mesta so imela različno ceno; tudi po tem so se delavke med seboj razlikovale. Delo pri cigarah je navadno štelu za največ vredno. Delavke so se ločile še na začasne in stalne. Sicer pa so delavke tobačne tovarne veljale za samozavestne ženske, ki so cenile svoj poklic. Finančno so bile samostojne in lahko so upale na pokojnino, ki jo je bilo mogoče tedaj pričakovati le še pri redkih zaposlitvah.

Z mezdami so bile delavke pred prvo svetovno vojno sorazmeroma zadovoljne. Povprečni tedenski zaslužek delavk naj bi v nekaj zadnjih letih pred vojno naraščal od 15,39 K (leta 1910) do 17,56 K (1913),¹⁵ pač v skladu z naraščanjem cen. Bolj so bile delavke očitno občutljive za notranje odnose v tovarni. Odpuščanju sodelavcev so se upirale z ostrimi protesti. Do predpostavljenih, od katerih naj bi nekateri imeli tovarno za nekako ponemčevalnico in so si dovoljevali celo klice „krainische Hunde“, niso poznale nikakršnih ozirov.¹⁶ Mojstre in uradnike so znale ceniti po njih dejanskem znanju in odnosu do ljudi.

Delavke so delale od 7. zjutraj do 12. in od 13.30 do 18. ure zvečer. Ne tako majhno število delavk je potrebovalo iz bolj oddaljenih vasi do dve uri in celo več za pot na delo in prav toliko spet za vrnitev domov. Delavke so bile tako razen prazničnih dni tako rekoč ves dan v tovarni. Tovarniške dvorane, v katerih je človeka pretresel „pogled na dolge vrste deklet in žen, ki delajo smotke in cigarete sicer z neverjetno spretnostjo, ki pa jim to delo strahovito ubija duha in telo“¹⁷ in prej orisana stanovanja so bila tako rekoč edino njihovo vsakdanje življenjsko okolje. Zanimala bi nas ob tem seveda opremljenost njihovih natrpanih stanovanj in detajli življenja v njih. Tovrstna rekonstrukcija, tudi le približna, je mogoča le še za nekatere primere; večinske podobe, žal, ne bi več dala.

15 Ambrož, Kronika.

16 Slovenec, 31. 3. in 2. 4. 1904.

17 Franjo Žgeč, Akademski socialno-pedagoški krožek na univerzi v Ljubljani. Pedagoški zbornik za leto 1922. Ljubljana 1922, 64–65.

Summary

The Origin and Environment of Women Workers in the „Ljubljanska tobačna tovarna“ Until World War I

The article relates to the study of cultural background of women employed in the tobacco plant of Ljubljana in the period until World War I when the plant employed almost 2500 women and girls. On the basis of plant register of workers (Arbeiter Grundbuch) and death and birth register for Ljubljana in 1900 it was possible to find out from what and how distant surrounding villages and in what number women workers went to work in the city of Ljubljana. It was furthermore possible to give a detailed description of their housing background in the city. With regard to classification of their residence the picture is a clear cut one: their residence was mostly concentrated on the edges of the then Ljubljana, i.e. in a semi-urban and semi-rural environment. Housing conditions correlated with the regional situation of their places of residence: in 57 % of the cases women workers lived in flats with two rooms only that were in average occupied by 4 persons, 20 % of all cases were flats with three rooms and as many as 16 % flats that consisted of one room only. The latter flats were in average occupied by 3 persons. The stamp of suburban life was reflected also on the position of flats that were mostly situated on ground-floors and attics.

In addition to housing social background is also discussed in the article. It was found out that women workers living in Ljubljana originated predominantly from workers families, partly however also from semi-farmers and craft-oriented families. To a large extent the women workers of the tobacco plant married skilled workers. The same flats, in case of sub-tenants, were rented exclusively by workers and partly students, due to their specific social background. The environment of these women workers was thus, both in the plant as well as at home, essentially that of the working class. Women workers originating from suburban villages, have, however, maintained contacts with the rural environment, which was reflected in some of their customs, e.g. national costume, which in turn was also reflected in the relations between women workers living in the city and those originating from suburban villages.